

ОБОНУ ИИТИИ КИИНЭ - ДЫНЭ КЭРГЭН

1. ЭППИЭТИНЭИ ТЫРЫАХХА

Киини иитиллэнтиттэн киини дьыллата, тийэх уһугар тийэн, омул барбарыта биитэр эстиитэ гутулуктаах. Хайдах дьону иитэн таһаарабыт да, обществобыт эмэ оннук буолуога.

Обону сөлкө иитэр дьинэ кэргэтэр да, педагогтар уонна үөрэх тэрилтэлэрэ да суох буолбатар, бааллар. Оттон уопсай туруктук хайдахый? Ол туһунан Республикабыт Президентэ М.Е.Николаев этэн туорат: "Оболору үөрттэтигэр итинни сыйбарыны баар эбит буоллабына, итинни болпуростарыгар улахан хаалыы таһаарыллына. Ол да иһин арыгылааһын уонна наркомания, араас ыарыы, дьарыгытыыны тэнийитэ, майгы-сигили сатарыйыыга дыһы-инини үөскэтэр. Бу норуоту эстиигэр тирэхтэр ынырыктаах нэдьэн, мантан өрүһүнэргэ бука бары ылсыахпыт наада".

Бука бары ылсыыбыт дьин ол аата тугуй? Ол аата норуот педагогикатын үөрттэбит, сайыннарыыбыт, иитиигэ киинни туһаныыбыт буолар. Онтуката суох обону, ыччаты иитиин олус сыгырыхайбыт проблематын быһаарыны хайдах да кыаллыбат туруктаанна. Норуот педагогикатынан үлэлээххэ дирибитигэр "норуот" дьин тыл мээһээ этиллэбит: обону иитиигэ киини барыта, салалта үрдүктүн аныкыга дьэри бүтүннүтэ кыттыахтаах. Мантан туора турааччы суох буолуохтаах.

Норуот педагогиката дьин—бастатан дьин кэргэн педагогиката. Хомойуох иһин общественнай итинни аһардастык өрө тутуу кэмгэр дьин кэргэн иитиитэ дьин ахтыллыахха оскуола, уһуулааһа, саамык буолбута. Итинтэн үгүс төрөппүттэр үөрэх тэрилтэлэргэ хөлбөртүн обону иитиигэ кыһамныылар, эппиэтинэстэрэ наһаабыта. "Оскуола обото", "уһуулаан обото" аатыран обон ийэттэн-абааттан тэитиллибитэ. Обомоо суох төрөппүттэр, дьонумса суох оболор, ыччаттар үксээбиттэр.

Саха обону иитэр үгэстэрин умуннарын, оскуола төрөбүт тылы кыйгөтүтүү, обону өмүгүн төрүт культурутаппан тэитиик, киинни саха сиринин ыал буоларга

туһаайы суога, кииннээ авторитарнай сабардыыр сыйыан обон бэйэтин омул быһыытынан сэнэниитигэр, олоххо ситэ бэлэмэ суох улаатытыгар тирэхтэр. Ону кытта хас да уонунан сыйларга сахаларга арыгылааһын дьэлэтиитэ, телевизорунан, видеогинэн наһаа үлүһүйүү улахан охсуулаах, үгүс буортулаах буолла. Дэлээ даһаны норуот педагогикатын наука быһыытынан төрүттэбит академик Г.Н.Волков суруйуо дуо: "Киини аймаахха үс суол куталлаах өстөөх баар: ядернай сэрри сөбө, итириктэһин уонна телевизорунан үлүһүйүү".

Көлбөртүһүн бүтүөххэ. Эбэһиниһи тырысан кэбиһээххэ. Обону үөрттэти оскуола, уһуула эбэһиниһэ. Оттон обону иитиин төрөппүт эбэһиниһэ. Сокуонга ити курдук суруллар. Холобур, обон буруйу онордоһуна (оннук эрэ буолбатын) сокуон итинигэр төрөппүт эппиэтиир. Оттон учуутал, оскуола салайааччыта моральнай, профессиональнай эппиэти сүгэр. Буруйу онорбут, бэрээдэги кэспит өрө ханнык оскуола үөрттэтигэр, ханнык төрөппүт обон буолара кытта ааттаныахтаах. Обон буоллабына бэйэтин уонна төрөппүттэрин, оскуолатын, нэһилиэгин, улууну чыһин хаһан да түһэн биэрбэт буоларга уһуулуохтаах. Обон буоларбыт дьин кэргэн, уруу-аймак, аба уһун аатын киртиллэт үтүө үгэстэрин сөргүтэн.

Маннаах эмээ Президентэ этиттин санабатыт: "Биһиги дьин кэргэн проблемаларыгар, туох ханнык иннинэ, дьин кэргэнгэ обону иитиин болпуростарыгар, ордуулаах болбонтон уурабыт наада... Хатылыбын: билигин төрөппүттэр обон оболору уонна ситэ-хотэ сайдыытын иһин улахан эппиэтинэс күүтүллэр". Эппиэтинэһи итинни тырыны биригэ үлэлэһини утарбат. Обону иитиин, үөрттэти, сайыннарыы быһыыспат ситимнээх кэлим процесс. Дьин ол иһин дьин кэргэн, үөрэх тэрилтэлэрэ, общественность бүтүннэ бири сылга түмсэн үлэлэһиннэрэ олус наадалаах, хайаларыгар да сүүйүүлээх. Ол эбэтэр саамы улахан сүүйүүтэ ити процесс сүрүн кыттааччытыгар—обон бэйэтигэр тиксэр.

2. ОБОНУ ИИТИИ ДЫНЭ КЭРГЭННЭ БЫҺААРЫЛЛАР

Түг былыргыттан дьин кэргэн общество олоһун тулхадыйбат төрүт, тирээ буолбута. Киини обону төрөтөр, улаатыннарар, олоххо бэлэмниир, уһуору уһатар, а. э. киинни хаттаан үөскэтэр (воспроизводит). Ийэ уонна аба өрө бастагы педагогтар. Ити кииннэр айылбаттан аналлар. Обон ийэтигэр аатыгар ордуу чугас, кииннэр итинилэрин ордуу ылынар. Төрөппүт обонун кимнээбэр да ордуу билэр, обон үчүгэйдик итиллэригэр кимнээбэр да ордуу баһарар. Ити барыта кииннээ обон бастагы эрэ буолбакка, ону аһан бастын педагог буоларга кыагы үөскэтэр. Оннукка киини дьулуһан, бэйэтин педагогическай билигин үөрттэтигэр, обону иитиини, сайыннарыны сүрүн соруу охсостун эрэ наада.

Хас биридии обон кыһамныыга, болбонтон, таппалга уонна үтө холобурга наадыр. Итинни киин бастатан ийэттэн, абатыттан ылыахтаах. Обон олус болбонтон буолуохха, киини уратытын, итиригэр, туохха дьобурдаһын үөрттэтигэр, киини личностун ытыктыахха, итэһилин ылыахха. Оччоно эрэ киини сөлкө иитиэххэ сөл. Оттон олоххо тугу көрөбүтү? Үгүс төрөппүттэр, ордуу аһалар, обону иитииннэн, сайыннарыны олус кыратык дьарыктаналлар. Дьинээ обон оонньуур, улаһиыр, этин-синин эрчийэр, аһар усулуобуйата үксүгэр тэриллэбит биитэр итэһэ буолар. Холобур, быйыл бэс ыйыгар ыаллар дьинээ биридии спорттивнай комплексы тэрийиллэригэр конкурс биллэриллибитэ. Хамсааһын тахсыбата. Аһалары кытта кэспэтэн көрдөххө, ону оносторго соло суох дьиннэр. Дьинэр суолталаабатын, обон уонна бэйэ дьобурдатын туһугар кыһаллыбаттан итинни буолар. Баһар сорохтор итинни конкурс баарын, обон спордун сыла түмүктэнэн эрэрин билбээх сыйдыаллар буолуо. Оносторго билигин да бириэмэ баар.

Обону иитииннэн, сайыннарыны, үөрттэтигэр, туохха-эмэ уһуууна дьарыктанарга бириимэни хантан ылан элбэтээххэ? Телевизору көрүүнү сарбыһыттан, дьаллыктары тохтотууттан.

Бириимэни таһан, харыстаан туһаныахха. Онуоха ийэ, аба, атын да дьон, улахан оболор бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн иитиигэ бары кытталлар, итинни ыарахан сыарбатын тэтигэ тардаллар үчүгэй түмүктээх буолуога. Төрөппүт обон сааһынан уратытын билэргэ кыһаныахтаах, аахсыахтаах. Билигин киини обону үөртэ тэрилтэлэргэ кириэн кииннээби сааһыгар иитиитэ ордуу улахан болбонтон ээһэр. Ити кэмнээ обону иитиин, сайыннарыны бүтүннү төрөппүтэ бэйэтигэр сүктэриллэр. Итинни дьаллатынан уһуннарыбыт, көтүтүүгэ хаалларарыт сатамат. Аһардаһ ол да иһин норуот педагогикатын өрө тутуохха, сайыннарыахха баар эгэ.

Обону иитиин уустугуруу кэмгэр кэллэбит. Иитиигэ дьин кэргэн эрэ буолбакка, уруу-аймак, тастын дьон, обон саастылаахтара кытталлар. Тулаһыыр эйгэ бүтүннүтэ сабыдыаллыыр: айылга уонна уулусса, дьин-уот уонна тирэгэн, телевизор уонна радио, театр уонна киинэ, быраһыныык уонна бичээр. Ити кыттыыны, сабыдыалы эмэ төрөппүт сүргүтээтигэр сатанар. Ити барыта обон үчүгэй дьайыллаах буоларыгар, кулаһан өтө туоратылларыгар төрөппүт кыһаныахтаах.

Норуот педагогиката омултан төрүттээх, омултуу майгынаах. Ол иһин Р.Н.Волков "этнопедагогика" дьин научнай өйдөбүлү киллэрбитэ. Норуот педагогиката ханнык сүрүн принциптээһи дьингэ, бастатан, омул айылгытыгар дьүөрэлээһэ (природосообразность) ыйыллар. Саха тыла уонна культуурата бэйэтигэр ордуу сөл түбөһэрин курдук, педагогиката эмээ обонтугар ордуу тийимтигэр, дьайымтыга. Иккиһинэн, норуот педагогиката олоххо дьүөрэлээһэ (жизнесообразность) бэлэтигэр. Саха педагогиката киини ханна да суох тийиһэ айылбалаах дьобура тэриимит олоһор ордуу сөл түбөһэрэ чуолкай. Ол да иһин сороһор норуот педагогикатын "олох педагогиката" дьин ааттыыллар. Р. Н. Волков, К. С. Чирьев итинни ааттаах киингэлэрдээхтэр.

Норуот педагогиката дьайар эйгэтэ муһура суох кизгэ, туллулуута уһаарсалынай. Итинни дьин кэргэн эрэ туһаныахтааһын курдук өйдөһүн төрдүтэн сыһа.

Национальнай оскуоланы саһардан сайыннарыны концепциятын сүрүн принциптэрэ норуот обону иитэр үгэстэрин сөргүтүүгэ, аныгы олоххо сыйыаран киинни туһаныыга олоһурулар. Ону сөлкө өйдөһөн Хадаар оскуола (директор П. В. Боженов), Аһаар уһуулаан, сорох бириимэлэн педагогтар норуот педагогикатынан айымнылаахтык үлэлэтиллэр, элбэх уопуту муһурунулар. Ол эрэри үгүстэр билигин даһаны норуот педагогикатын наһаата көрөллөр, үөрттэ, үлээ киллэрэ сорумиаттар. Оттон норуот педагогикатын сайыннары харгыстанар.

Төрөппүт норуот педагогикатын үөрттэригэр, бэйэтин педагогическай культураны үөрттэригэр кииннээ ким кемелелүүхтээһи? Биллэн турар, педагог, оскуола уонна уһуулаан. Ити соруу үөрттэригэр норуот педагогикатын үлэлэригэр хайысха быһыытынан киллэрдэхтэринэ эрэ ситиһилинээ. Оччоно эрэ дьин кэргэн уонна үөрттэригэр биригэ үлэлэһиннэрэ биригэ олоһуога, дьин кэргэн обону иитиин киинэ буолар аһалы толоруога.

3. ДЫНЭ КЭРГЭН ПЕДАГОГИКАТЫН САЙЫННАРЫНЫ СУОЛЛАРА

Бастагыта. Дьин кэргэн обону иитэр үчүгэй уопутун үөрттэтигэр, тарбатыахха, киинни туһаныахха. Холобур, Кытаанах ытык кырдыаһа Дмитрий Дмитриевич барашков кэргэнинин Ирина Тихоновнаһын 10 обону төрөтөн улаатыннарбытара, онтон 9-тара ыл буолбуттара. 20-тэн таһа сэнээхтэр, хас да хос сэнээхтэр. Түөрт уоллара чемпион тракторист, чемпион шофер этиллэр. Икки уол туһууна дьарыктаммытара, үс уол хайыһарга, сүүрүүгэ оройуон, республика чемпионнара. Обоннор эдэр аһаларга сүбэллэр: хаһан да дьин кэргэнгэ ийэни, кыһы өрө тутун, харыстаан. Оччоно кэлин уолаттаргыт киһилин сирдээх-майгылаах, үтө ыччаттардаах дьон буола улаатыахтара. Кулаһан дьаллыктан тэитиичи буолун. Обону наһаа атаахтатыман, ирдэбиллээх буолун.

УЛУУС БАСТАКЫ ПРОМЫШЛЕННАЙ ТЭРИЛТЭТЭ ТӨРҮТТЭММИТЭ 60 СЫЛЛААХ ҮБҮЛҮӨЙЭ

БАСТАКЫ ПРОМЫШЛЕННАЙ...

Бастаан "Кыһыл үлэ" промартель, оттон промкомбинат, кэлин маһы такастыр комбинат уонна дээ, күн бүгүн хааччахтаммат эбээһинэстээх общественан үлэтир бастакы промышленнай тэрилтэ 60 сыллаах үбүлүөйүн бэлэтир. Үбүлүөй бу...

...ААСПЫТ КЭМ, ИСТОРИЯ САБАЛАНЫТА

Ол ааспыт кэм быһыыһын сэргэтэн көрдөххө, историяны анаардахха хайдах этэй? Ону үлэ летоһынын саһарбыт страницалара кэспиллэр...

1940 сыл... Оччотооһу кэм сайдытынан тыа сиригэр нэһилиэнньэни промышленнай төрүккэ олохторун олох-дьаһах, дьэ-уот тэриллэринэн хааччылар сорук турбута. Ону быһаарыта оройуонна 30 хаһаайыстыбаны түмэр "Тулсарыны" колхозу ularытан, "Кыһыл үлэ" промартель тэриллибитэ. Кини бырабыланыытаан бастакы председателинэн оройуон хас да колхозтарыгар комсомольскай үлэни сүтүбүр туруорсубут коммунист, Болтоно нэһилиэгин кинитэ Бетюнов Дмитрий Григорьевич, бухгалтерынан ветеринар үөрэхтээх Борисов Дмитрий Николаевич талыллыбыттар.

Артыал дьэ тэбириинэрин, арыы заводугар буочукалары, көлө сыарбаларын, тэлигэлэри уо. д. а. онорор, бурдук тардар мезиниксэни, электроуоту бээрэр инниттэн 75 ат күүһэ күүстээх локотомобилы үлэлэтэрэ. Артыал 12 ынах сүөһүлээбэ, 14 көлө аттааба. Тизир-таһар үлэлэри эмиз толорор. Кэлин үлэһит ахсаана элбээн, соруктара улаатан барбыттар.

1956 сыллаахха промкомбинатка кубулуллубута. Производство районнай системада кириэн, комбинат шифоньердары, комодтары, буфеттары о.д.а. дьэ тэриллэрин онорор буолбута. Тэрилтэ материалнай базатын бөөрөгүтүүгэ Д. С. Полов, В. П. Харитонов, И. И. Кононов, Е. Р. Софронов, М. М. Соловьев, М. М. Мартянов, С. Н. Игнатев, И. И. Ксенофонтов, Е. Е. Каргузов, С. И. Варламов уо. д. а. сыраларын бизирбиттэрэ. Олохторун, үлэлэрин анаабыт ветераннарынан: тимир ууһа В. В. Шадрин (Кыра Чоос), мас уустара Ф. В. Лоскин, И. Г. Нова, истанньыннар Е. М. Борисова, М. С. Кулековская, М. Х. Догордурова, кырааскаһыт Д. Е. Шадрин, атах таһаһын онороччулар А. С. Дьяконова, М. М. Полова курдук дьонунан тэрилтэ бүгүн да сирдээхтик кизэн туттар. Кинилэртэн М. Петров: "Кыһыл үлэ" артыалга кубулуллубут "Тулсарыны" колхоз Аттакылар дэриэбинэлэригэр баара, ону кэлин олобу - дьаһабы хааччыыны комбинатын мистэтигэр көлөрбүттэрэ. Элбэх көрүннээх үлэни толоробут: хаартыскага түһэрэбит, көлө сыарбаларын оноробут...", оттон минни ситарар курдук, промкомбинатка 16 сыл үлэлээбит М. Мартянов: "... деловой уонна уокка оттор маһы тизини-таһы артыал бири саамай эппиэттээх үлэстэ этэ", - дьэн ахтыылара тэрилтэ үлэтин летоһынын бастакы кэрдикс кэмин чабылхайдык көрдөрөллөр.

...ҮҮНҮҮ, САЙДЫ СҮОЛА

1986 сыллаахха промкомбинат маһы такастыр комбинатка уларытыллан тэриллибитэ. Манан производство сака кэрдикс кэмгэ тахсыбата. Маһы такастыр комбинат (ДОК) дьэ-уот уокка туттуллар быстах оноһуктартан сыһа босхолонон, утуулар гарнитур, стенка, кухоннай набор курдук дьэ тэрилин кэлин оноһуктарын атыыга таһаарар буолбута, идэтибитэ. Ол инниттэн корпуснай мебели онорууга кирибитэ, элбэх сана оборудованиелар ылыллан, холобур, лаактыыр, полировкалыыр, калибровальнай станоктар үлэстэ кирибиттэрэ. Олор түмүктэригэр үлэ онорон таһаарыта уонна бородууксуйа хаачыстыбата биллэрдик тулсубута. Сыабы сельсовет депутата, опьттаах маастар М. Т. Местникова сабылалахтык салайыта.

1990 сыллаахха тутуу деталларын онорор сыах үлэлээбитэ. Онон ЦМ - 120 дьэн элбэх автоматическай эрбийлээх уонна маһы тута түөрт өттүнэн бириде устуруустаан таһаарар станоктар,

атын да сана оборудованиелар адалыллан туруоруллубуттара. Тэрилтэ материалнай - техничэскэй базата биллэ кэнээбитэ, бөөрөгөбүтэ. Рабочайдар олоһор, үлэтир усулуобуйаларын тэрийиитэ, ону аһан ДОК үлэтин олоһор микрооройуонун олохтоохторун культуранай, спортивнай олохторугар сүткэн суолталаах объекттар тутулан үлэстэ кирибиттэрэ. Итинэн комбинат үлэ кэмэин сыллата улаатыннарар, барыстаахтык үлэлээн, улуус олоһор - дьаһаар сабыдыала биллэ улаппыта, ону таһынан тыа сиригэр сүөһү инитин өрө көтөүтүгэ оройуон бири улахан Болтоно курдук нэһилиэгин кытта шестэһин, араас хайысхалаах кемөнү онороро үгүстэргэ холобур буолбута.

Комбинаты 1980 сылтан сабалаан 20 - чэ сыл А. П. Листиков салайан кэлбитэ. Үүнүү - сайдыы кэмэ ордух кини директордаабыт сылларыгар сөп түбэһэр. Кини улуус кэнники көлүөнэ дьонугар - сэргэтигэр кизэник биллэр сабабыллаах салайааччы, билигин да тэрилтэ үлэтигэр орооһор, тылын-өһүн тиэрдэр, ылынарар аҕа табаарыс, үтүө сүбэһит. Өссө 1991 сыл олунньутугар кини салайар тэрилтэтин олыгын, тэрээһинин көрө - билсэ дьэн оччотооһу Олохтоох промышленность министерствотын көбүлээһининэн республика бары улуустара кытыылаах улахан семинар буолан ааспыта. Ити-уларыта тутуу бастакы кэмигэр.

— Тэрилтэстэ тосту уларыыы П. Г. Кириллин директордаабыт сылларыттан буолбута диибн. Улахан опьттаах, сиппит-холлут салайааччы кэлбитэ. Оттон мин директордаабыт кэмэр ордух тутуу күүскэ барбыта. Тэрилтэ кыаһын ылан, үксүн хөспөсөбүнэн, ол аата киллэрэр барысыт суотугар, бэйэбит үлүгүнэн - харчыбытынан тутарбыт, министерствотыт да көмөлөһөр. Кылгас кэмнэ 2 этээстээх дьон олоһор уолсай дьэстэ, 75 мистэлээх деткомбинат, 960 кв. метр изнээх небалыһыт сыах, таас котельнай, аروحнай гараж, кэнники эргэ столарнай сыахы уларытан (икки этээстээх) кулуултаах, спорт уонна киннэ көрөр заллаах, контуора дьэстэн, быһата, культурнай-сынньанар кинни тутан үлэстэ киллэрбиппит. Типовой икки пилорама (механизированнай) турбута. Олус үлэһит коллектив буолан, ити барыта сиппитэ - холлута. Биригэдиридринэн, производство маастардарынан столарнай сыахха Д. Ф. Чепалов, мебельнэй сыахха М. Т. Местникова үрдүк таһаарылаахтык үлэкиллэрэ. Столяр А. Г. Дьяконов, механик, прораб Г. Г. Монастырев, шофердар С. Н. Иванов, Б. Г. Дьяконов, тракторист С. В. Иванов курдук дьон тэрилтэ кизэн туттар төһүү үлэһиттэрэ этилэр, - дьэн ахтар Андрей Павлович бүгүн билиги ыйытыгытыгар хоруйдаан кылгастык.

...БҮГҮНҮҮ КҮН УОННА... САРСЫННЫГА ЭРЭЛ

Кэнники сылларга рыночнай экономика баһылаабыт кэмигэр маһы такастыр комбинат баар буоларын туруулаһан, кэм ирдэбилинен хааччахтаммат эбээһинэстээх общество (ХЭО) буолла. Аата эрэ уларыбата. Общество урукку өттүгэр дьэ тэриллэрин онорууна идэтигэр испит буоллабына, рынок күрээстэниилээх усулуобуйатыгар тутууга аналлаах матырыйааллары (стройдеталлары) итинэн пилотматыйааллары онорууга сана хайысханы тутуһан үлэлээн эрэр. Манна иннинээһи төрүттэммит базата да эппиэтинир, үлэһиттэр сүрүн састааптара да баар. Ааспыт сылтан сана директорунаан ананан үлэтир, тэрилтэ бэйэтин иниттэн үүмүт салайааччы Г. Г. Монастырев бу өттүн таба көрбүт. Итинэн тэрилтэ сана иккис тыһынанмат. Үлэ түмүгэ хайыы - үйэ билибит. Ол курдук, тэрилтэ быйыл ытыллыбыт "Үбүлүөйдээх Саха сирэ" республикатааһы быыстатка - дьаарбаһкааһа оноһуктарынан кыттан "Олорор дьэ - 2000" номинацияга кыайылылаабынан тахсан, анал Дипломунан уонна сертификат сибидиэтэлиститээн бэлэтиинэ. Реклама үйэтин кэмэ буоларын учуоттаан, тэрилтэ республикатааһы көрүүлэргэ бу иккис улахан кытыыта.

Иккинэн, онорон таһаарар тэрилтэстэ сака-

ас баара-кини үлэтин билигин. Оннук буоллабына, олохтоох нэһилиэнньэттэн, тэрилтэлэртэн сакаас кириэрин сэргэ, тэрилтэ быйыл 860 тыһ. солк. госсаккаһы ылан, иннинкигэ эрэлэ өссө улаатта. Директор производствонн кэнэстэргэ салгыы туруорсар, кириэр - тахсар, даһаастаһар. Холобур, бири оннук кэспэтин промышленнай Алдан маһыттан, онорор пилотматыйаалыттан тыа сирин улуулугар бэрдарин, Алдан маһа хаачыстыба өттүнэн ордуга биллэр. Бэйэ сиригэр - уотугар быйыл 1500 кубометр маһы соҕотуолкеланан, үлэ таһаарыммыттар. Тэрилтэ таһаар мас соҕотуолкалыыр биригээдэлээх, пилорама сыах-таах уонна маастарыскайдаах. Онон уруккуттан баар үлэ салааларын илээ олоһор. Билигин курдук, дойду үрдүнэн бүтүн улахан заводтар, производство араас салаалара үлэлэрин тохтоотор, сүүһүнэн - тыһыынчанан кини үлэстэ суох хаалар, таһырдыа быраһыллар кэмигэр дьөбүс тэрилтэ манньк үлэһиттэрин, коллективын харыстаан илээ кэлбитэ, сарсынныга эрэллээх буолары мэкээлиирэ хайбаллаах суол. Буолан барин, республика атын улуустарыгар кини курдук үлэлээн кэлбит промышленнай тэрилтэлэр бары бу реформа сылларыгар үлэлэрин тохтолуттарынан санаттааха.

Түмүктээн эттэххэ, улуустааһы бастакы промартель үбүлүөйдээх 60 сылын чиэстээхтик көрсөр, ааспыты анаарар, кэлэр кэми эрэллээх көрсөр.

Хаартыскаларга: Үөһэ 1980 - 1996 сс. тэрилтэстэ директорунаан үлэлээбит "Көйүл Россия комүскээччигэ" мэтээллээх А. П. Листиков. Аллар: 1. Эмиз ити сылларга үлэлээбит, сүрүнүнэн, столарнай сыах үлэһиттэрин коллектив. 2. Билигин көлүөнэ маһы такастыр ХЭО үлэһит коллектив, ортоку ХЭО директора Г. Г. Монастырев.

Балаһыны бөлөмнөстэ С. СМЕРНИКОВА.

РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПЕНСИОННОЙ

САНА СОРУКТАР ТҮРДУЛАР

Россияда улсгай социальнай балаһыанша улэрийнхтнн сибээстээн, дойдун пенсионнай системн сайеннары сага этабын 1991 сыллааха Российскай Федерация пенсионнай фондата тэриллэбитэ.

Быйыл муус устарга СР Правительствта уонна РФ ПФ пенсионнай хаачыйыш айсунгар хардарыта биригэ үлэлэтин, сөбүлэниитигэр илин баттаабытара.

Билигин баар Пенсионнай сулуусла Департамена РФ ПФ Саха Республикатын отделениета биригэ кэлим пенсионнай сулуусла буолла, онтон улуустарга урукку курдук финкал буолбаха туһунан регистрциллэһэн ПФ управлениета буолуохтаахтэ.

Бүгүн билигин иккитигэр сага сорууттар турдулар, ол курдук олох сана, үлэтүнэн битэ пенсионнай система тэриллээтээх. Бу система үс сүлүүктөн туруохтаах: пенсионнай хаачыйыттан, бүтүчүлээх

пенсионнай страхованиеттан уонна эбии пенсионнай страхованиеттан. Пенсия кэмэкс чөлү киһи үлэтин стаһыттан, хамнаһыттан уонна бэйэтин счегулар мунууу бүтү сүүмэһиттан быһаччы тутулуутаах буолуога. Ону сыһыа олоххо киллэрин, пенсионнай система бары үлэһиттэригэр, структурнай уларыта тутууган, олох сана нормативнай-правовой уонна материальнай базаны тарииһыттан, баһылаһын үлэтин куускыһыттан быһаччы тутулууттарыта.

Түгэнинэн туһанан РФ пенсионнай фондата тэриллэбитэ 10 сыллаах үбүлүүһүнэн биригэ үлэһиттэригэр, система вераннарын, бары сыһыаннаах тэрилтэлэри истинник экэрдэлиһин! Баһарабын үлэһиттэригэр ситиһини, олох-куттар дьолу!

В.МАКАРОВА,
пенсионнай сулуусла управлениетын начальнига.

ФОНДА ҮЛЭТИН ТҮМҮКТЭРЭ

1990 снл ахсынны ыйга пенсионнай фонданы тэрийи туһунан уурааха олобуран Чурапчыга пенсионнай фонда сектора тэриллэбитэ, Россия пенсионнай фондата тэриллэбитэ быйыл ахсынны ыйга 10 снлын туолар.

Бу уон снл устатыгар Чурапчытаагы пенсионнай фонда управление-тыгар страховой ус-

нуоһу хомуйуу отдела биригэ сүрүн отдел буолан үлэлээн кэллэ. Бастагы тэриллэһиттэн отделы Филиппов Аркадий Егорович салайан үрдүк таһаарылаахтык үлэлээн быйыл бочуоттаах сннһаланна табыста. Бу отделга боломуочуннайдарынан 1992 снлтан Флегонтов Михаил Прокопьевич, 1993 снлтан Григорьева Алексан-

дра Михайловна үлэлиһлэр. Билигин туругунан учуокка барыта 851 тэрилтэ турар, олох иста-ригэр 144 араас форма-лаах тэрилтэлэр, 300 бааһынай хаһаайысты-балар, 407 предприни-мателлэр бааллар. Пенсионнай фондада страховой усунуоһу хо-маннык көрдөрүүлэрдээх:

Снллар	Страховой взносу муйуу быһаана (тыһ. солк.)	Страховой взносу киллэрин (тыһ. солк.)	Толоруу бырыһыана	Пенсия төлөнүүтэ (тыһ. солк.)
1991		13		
1992		235		
1993	1424	1234	86,6	
1994	6983	6355	91,0	16338
1995	16115	13698	85,0	25870
1996	29118	22567	77,5	30225
1997	30481	29049	95,3	33309
1998	29323	23459	80,0	41937
1999	34151	43236	126,6	
Барыта		139846		

Бу үбүлүүһү даа-табытынан сибээстээн үлэлэрэ туруктаах, биригэ-мэтигэр страховой усунуостары төлөөн иһэр тэрилтэлэри ахтан аһаарыахтык баһара-быт. Билигин улууспу-тар оннук тэрилтэлэри-нан буолаллар "Сахате-леком" Чурапчытаагы

филиала (директор Ва-сильева С.Д.), Чурапчы-таагы "Агроснаб" АО (начальник Пермякова Т.И.)

2001 тохсунньу 1 күнүттэн биригэ кэлим социальнай нолуок кири-ринэн бары внебюджет-най фондалар РФ нало-говой инспекциятын Ми-

нистерствотыгар бэрил-лэллэр, ол иһигэр пенси-оннай фонда эмиэ. Би-лигин онно бэлэмнэни-үлэлэрэ бара тураллар.

В.ХРИСТОФОРОВА,
пенсионнай управление кылаабынай боломуочунайа.

ПЕНСИЯҔА УЛАРЫЙЫЛАР ТУСТАРЫНАН

Россия парламена пенсионнай фонданы тэрийиниһытэ снргэ 1990 снл снтиннэ 20 күнүгэр "Российскай Федерацияга государственнай пенсиялар тустарынан" сокуону ылымта. Бу сокуон Россияга биригэ кэлим пенсионнай система-ны олохтообута, пен-сияны хаачыйыш ту-руктаах буолуутун сити-һитэ. Онон дойдуга сы-на ылаһыттан көрөн пенсияны индексация-лааһыннар, пенсия кээ-мэһиттэн тутулуутаах дифференцированнай компенсациялар төлө-нөр буолбуттара. Уон снл устага барыта 12 тө-гүл олоһуллубуттара. Ол курдук пенсияны индек-сациялаһынар 37 тө-гүл, компенсациялары төлөөһүннэ уларыты-лар 10 төгүл, пенсияны хаттаан аарыыга 25 төгүл олоһуллубуттара.

Урукку өтүгэр пен-сияга стажтан уратыга эбилли днэ суох эбит буоллаһына 1990 снлтан бэттэх РФ сокуонунан, СР Уураахтарынан пен-сияга элбэх эбиллиһэр, надбавкалар, компенса-циялар эбии аабыллар буолбуттара. Холобуру

билигин улууспут пенси-ондарыгар сыһыаннаах РФ сокуонунан снрин снлларыгар таһылга үлэ-лээбит 1935 снлга днэри төрөөбүтүгэр 50% (пен-сия алын кээмэһиттэн), снрин кыттылаахтары-гар 100%, ону таһынан 1992 снлтан СР Верхов-най Советын 907-12 №-дээх Уурааһынан 5 уонна онтон элбэх өбөлөөх ий-элэргэ 20%, Герой-ий-элэргэ 30 %, төгүрүк ту-лааһа өбөлөөрү инпит дьонго 10-30% днэри (оҕо ахсааныттан), Чу-рапчы көһөрүллүүтүн кыттылаахтарыгар 50 %, "Норуот хаһаайысты-батын үтүөлээх үлэһитэ", "Бочуоттаах донор" аатын ылбыттарга, пен-сияга тахсан баран үлэ-лээбит буоллахтарына 20% эбиллиһэр оло-һуллаллар, пенсионер-дар социальнай ба-лаһыанналарын чөлө-төр снлтан надбавка-лар аабылаллар. РФ со-куонунан 1 группалаах инбэлиһиттэри, оҕо инбэ-лиһиттэри көрүү иһин 100 %, үлэлээбэт пенси-ондар уонна I-II гр. ин-бэлиһиттэр 18-гэр днэри саастаах өбөлөөрүгэр пенсия алын кээмэһин

2/3, снрин кыттылаах-тарыгар 100 %, 70 саас-тарын туолбут кырдыа-бастарга 100 % (Россияга 80 саастарын туолбуттарга). Үлэлээ-бэт пенсионер өлөөһүнэ хамнас алын кээмэһин 10 төгүл кээмэйдээх по-собия төлөнөр. Инбэли-ит оҕону, I гр. инбэлиһи көрөн олоһор пенсията суох дьонно хамнас алын кээмэһинэн над-бавка аабыллар.

СР Президенин Уурааһынан 1997 снлтан Герой-ийэлэргэ пенсия алын кээмэһин 3 төгү-лээх, олох көрбөт буол-бут хараба суохтарга хамнас алын кээмэһин 10 төгүллээх эбии төлө-бүрдэр аабылаллар.

Пенсияга таһаарыш усулуобуйаларыгар ула-рытылар кириилэри-нан пенсия көрүннэри-эмэ сыһыа эбиллиһи-тэрэ:

— 1992 снлтан СР 907-12 №-дээх Уу-рааһынан 4 уонна онтон үөһэ өбөлөөх, оҕо эр-дэһиттэн инбэлиһит өбөлөөх ийэлэр 45 саас-тарыгар.

— Сыгыһыттар, та-баһыттар, балыксыттар, ыанньыксыттар ирдэнэр

стажтара баар буол-лаһына, сааһыттан туту-руга суох.

— Тэрилтэ эстини-нэн эбэтэр штаты сар-быйынан үлэһэ суох ха-албыт дьонно үлэһэн ха-алчыыш киһини норуот пенсияга тахсар болд-охторун 2 снл иһинэ.

— Армияда сулуусла-лыы снлдан өлбүт

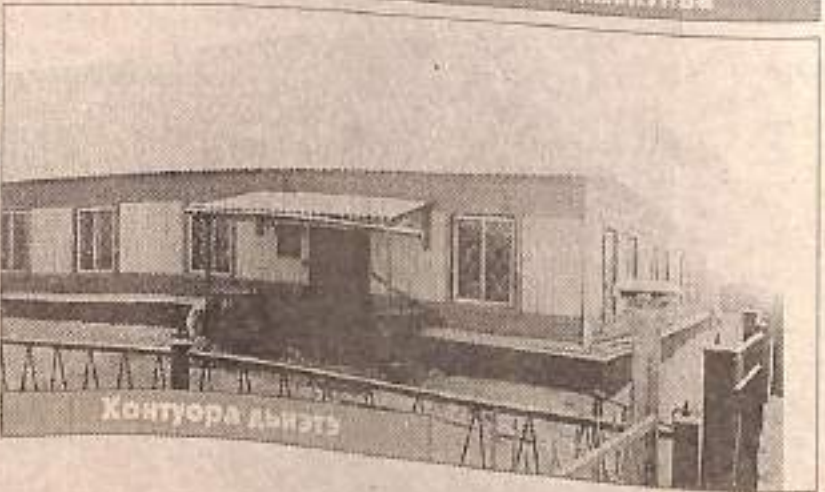
өбөлөөх пенсионер тө-рөлүүтүгэр иккис нэри-гэр пенсия алын кээмэ-һинэн иккис пенсия ана-нар.

— 1996 снлтан эил үлэһиттэрэ, оҕо тэрил-тэлэри үлэһиттэрэ идэлэ-ринэн 25 снл үлэлээбит буоллахтарына.

1990 снл түмүгүнэн учуокка барыта 3058

пенсиянан туһанааччы баар эбит буоллаһына бу снлга 4343 тнннэ.

Н. ДОРОГУНОВА,
пенсионнай сулууспа управлениетын начальнигынан солбуйааччы.

ТҮҮННЭРИ ДА ҮЛЭЛИИРБИТ

10 сылбын тая хаһаайыс-
тыбатын систематыгар үлэлини
сырыттахпына ССКП райкома
социальной харалта отделын

үлэни мýтгэл, ол сýл 8 төгүл хос аавыныа онгорон, пенсия төлөбүрүн иэнигэр, хойутааһына суох ытаары үлэ чааһа, өрөбүл күн диил бахсыбакка үлэлээбилпит. Үлэбэ үтүө сыйланнабахтык кыһанан үлэлэспиттэрэ, куоратынан, улуунанан үлэни сүлдөөлөр үөрөппит специалистарым: Мария Степанова, Евдокия Кондратьева, Галина Захарова, Александра Аманатова, Надежда Дорогунова, Елена Литвинцева, Оксана Батарина, Спартак Дьяконов, Саргылана Петрова, 1993 сыллаахха республикада пенсионнай сүдүүсүна Департамена тэрилэн, пенсионной управление буолан пенсияны төлүүр үбү хомуйан, пенсияны анааһыны уонка төлөөбүтүнү, пенсияны дьыбэз тирдирини төлөрө олобобут.

Пенсионный фонд зарплатит 10 сылынан биригэ үлэлиир коллегаларбын истинник эрдэрдэбин! Билигин пенсионны анааһын, төлөөлүн толору автоматизацияба, компьютерга кирирдэр да биридинлэрэ атынга майгынынаспат докумуннары ситэрэи-комукан пенсия сокурнун истатыйаларынан, пенсия көрүгүнэринэн правовой өттүнүн сааһылаан киллэри туһааннаах специалисттартан улахан билиини-көрүнү, сыыскала суох үлээлээгини эрийэр, сокур басы өрүттэрир сөлкө туттуу элбэх сыллаах практикаттан тахсар, эдэр коллегаларбар бэриниилээх, дыанардаах буоларгытыгар бааробун.

Т. СИВЦЕВА,
пенсионная управление
пенсияны агадхынгыг
сүрүннүүр специализи
Хаартыскаа: управлен
ахынгийн солбуйаачч
договоно уонка пенсия
ахын уонка төлөөхүн одд
сүрүннүүр специализи
сивцева субэзэлэлээр.

Алабар нийгэмлэгийн пенсионердарын сэлбизт 7 кишингээс састаалтаах нэгжээс сүүлчээр угус өрүүтээх улани ытсан хэлээ. Сэлбизт председателээ Гоголев Федот Ильич бичигч дараагийн пенсионердарыг хэлтэв ихэс сэлбизстактик үзлийнр ийнхитэн олоор түүлбэлэрин 3 сирингээ арааран иккилин сэлбизт чилиэний сэлбизаран үзлийн сардлаа-бита. Мангын үлээлэгийн көдүүстээс, бирдини пенсио-нердарга болбогитону уурага түүлээдээ көүчнээ.

дигар, агардас нийлэрсэ
күрчэх оронор тутгардылар.
Олохтоок огуолда библиотекэ-
тыгар 104 кинигэ хомуудан бэл-
эхтээнэ. Маныха нийлэж
курдаагастара Местников Кэн-
цэри Константиновин, Софро-
нова Федосия Егоровна, Хому-
това Татьяна Николаевна ор-
ку захзах кинигэни бээрдылар.

70 саастарын тулбурт 4 кырдаалын чигээтэтибит. Аны саас нулууппут таһыгар нас олордүүтүн сабалыахтаахпыт-күрүүтэ пенсионердар күүстэринэн оҥоруллан бүтэн

Билиги үлэбитин-хамна-
стын бу түөлбэлэргэ түнсүүг
пенсионердар этнилэриттэн,
бабаларыттан көрөн тэрий-
эбит, Итингэн сорох үлэлэр
тустарын хайыакка суруйар-
га билаарыныны.

турар. Кыяны күнү,
кырдыастар ыһахтарын
пенсционердар сәбиэттә тә-
рәттиксәхтик ыштан улакан
мәктәп ылбыта.

Пенсионнай управленне биһиги бары ыштар дьахталлар-быттар материалнай дэ, моральнай да өйбүлү мэдэни оҥорор, куус-кемэ, тирэх буолар. Быйыл күһүн кырдыгас-тар күннэрин тэрийэн ытыгыга улуустан пенсионнай управле-ние начальнига Мажирова Вар-вара Васильевна, ветераннар сэбиэттэрин председатели Ба-рашкова Любовь Дмитриевна бэйэлэрин үлэлэрин кизигин сырдатын, элбэх болпурустар-га эпитеттэри биэрэн, быһааран кэбилэж кырдыгас-тарын астынабыттар.

Инингийн нэгдсэн
кыдыбаастара эдэр ычаты
ининг-үөрэтинг күүскэ ыл
сан үлэлээр билааннахтар
Осугаа оролоругар сүл бас
тыг ылааһыгар, сүл басты
үөрэнэччитигэр анал бирэ
милэлэри олохторугара.

Л. ПРОТОДЬЯКОНОВА
агент
Чуаппара.

Численность

Уон сыллаах үлэни муктаан, үбүлүөйү үөрэтө көрсүү тустаахтарга аахан ситилини, бэйэ набын көрүнэр өрөгөйрүү күө. Улууслутугар инсониной фонда управ-ниатын үлэниггэрэ бу чыгарга 10 сыллаах үлүөйдэрин бэлиэтиэх-тэ.

хааччыйы үгүс кэлсэтин-
ни, элбэх сыраны, кэлэ-
ны-барыны ылан эрдэе.
Ити эрэ буолуо
дуо—кырдыаастары, кы-
амматтары араас проф-
челакторийдарга сытыран
чэбдигирдин үлэлэрэ ул-
равление тус эбээнинин
курдук буолла. Бу буол-
лаба кыһалгалаахха
кыһамны ахсаабат
үгүскөн өрүттэрэ. Үлэнир
дызаларыгэр-уоттарыгар
киирдэххэ бу барахсап-
рын кэлсэтинньэниэрэ,
сайаастара, наадаһын то-
лору быһаараллара
кырдыаастар сүргэлэрин
көтөбөр, санааларын
манньытар. Манна бари-
дабыны эдэр сааста-
ах-оболорбут кэриэтэ
дьон, дөксө сорохторо
сизнэрбитигэр тиннэх-
тэр үлэкиллэр.

тэр үзлийнхнийг
Пенсионердар кэ-
тэшилээх күндү мадыт-
тарынан дьыбэ адалан
түнгэтэр агент буолар. Он-
нук кишинэн биһиги Хол-
тобобут нэһилиэгэр
Парасковья Еремеевна Та-
рабукина үлэлиир. Бу үгүс
айдаана суок, сэмэй най-
гылаах үтүөкөн агент пен-
сияны хойууталлака кэми-
гэр, соробор кыһа хойуу-
ка да дьэри ыалларын а-
жыйын түнгэтэр. Итинэн
мэлдьи үөрэ-көтө, күлэ-
үөрэ кэпсэтэр үтүөкөн
үлэһит-биһиги агаммыт
Парасковья Еремеевна.
Бу бырааһынньыгы

Бу быраалыкка

нан сибээстээн өрдөөбүтэ үлэлээн ааспыт үлэхиттэри: Захаров Афанасий Данилович, Посельская Александра Николаевна, Шеломова Мария Николаевнаны итин, сылаастылыннан ахтан ааһар сирдээх.

Кунду улуустаады пен-
сионнай управление бари-
улзгиттэре! Кырдыада-
таргыт үүөрү үйэ кизин ки-
лигигэр үктэнэллэригэр
аксаабат кайһанныгыт
инин кинилэр махталла-
рын, уруйдарын ылыт! Бу
үөрүүлээх үбүлүөй
үөрүүгүз—бииги барыбыз
үөрүүбүт. Кырдыадастар-
гыт алтыстарын ылан ай-
ымнылаахтык үлэлээн,
тус олоххут дьоллоох-до-
руобай, чэгизин-чобдик бу-
олуохтун, уол оҕолоргут
ука илингитигитэн тутуо-
хтунар, кыыс оҕолоргут
кайга илингитигитэн ыл-
дыһынар! Уруй—тускуу,
Дом!!!

Проконий ФЛЕГОНТОВ,
Дирин 79 саастаах
кырдыабына.

Кытаанах, Арык-
оох нэһиликтэригэр пен-
сионной управление өлө-
һүөнөк сэттис сылым
эдэр, эркиннээх үлэһит
бөрөсхөвө Нождо
Дмитриевна үлэһит. Хас
үүнэр бй мантаагы күнү-
рүгэр, үгэс күрдүк, икки
нэһилиэк икки сүүстэн
тоҕо пенсионердара,
инбэлииттэрэ, көлөм-
мөттөрө кинини—Но-
дьябинин дэллүбээн күү-
тэбит. Ону кини үлүнүк
кэпсэтиннэрбэт. Кэлээ-
тээз кэмизэр хол-хора
төгүрүк тарастара ми-
чээрээзбитин бу
дээдэс киирэн кэлэр. Ол
кэннэ хол-баччы туту-
тан-талтан биздэмэтин
тэһитэн, ийи бапта-
тан, сыа-сым күрдүк
туттан, үөрэтэн тар-
бастарынан алаһааба-
ка сабан, аһахтаах су-
умабын иһигэр уураар.
Элбэх эркиннээх суах,
сүбүрүстүк, пенсия
тоҕо эбилибитин,
кабурээбитин атын
дарчы баппураастарын
быйаалам биздэр иочка

сыт-сал туттан хомун-
он, салхы барар. Сал ээ
кички үгүстэр эмиз кэ-
тэлэн олоодошторо.

Дэв шинжийн Пенсия
бизнесэн түмэтчилээр буу-
луусуулсан, бүтээхэ сүл-
лэргэ агент Надежда
Барашкова энхлээ суух,
утуу суобастаатмы
үлэлзэн кэлээ. Кини
бүтхүн нэлэйдэн 18 ололо-
д Герой-ийэтэ Ирина Ти-
хонидна цонга Дмитрий
Дмитриевич Барашков-
тар дүн талын аймга,
сис маллар кыра кыста-
ра. Кинилэр үлэлээр Врун-
д ыксарылаах түүл-
ах, олус дөөлөлөөх, үү-
тарбөхтөөх мөндөр
иштээннээг, талуу
үлэлтэн соха дөөлтаро-
дээхэсэн олохтон бар-
быта 5-6 сэл буолла. Он-
тон ыла Надя агатын Ми-
шатэрийн кытта туслэ
олорон көрөн-истэн, кэ-
л.н өйдөрөө улаханном
өмдөбөн орон килһэтэ бу-
олбутун үксүн бээтээ
ырылсан, оро күүрдүн
бүөбүүдээн, бу агыйах
хонкутаабыта өлөн ту-
раабытын олохтоох си-
лэгээ атараад. Ити ки-

дук Нодовжда Дмитриев-на байзатин эрэ бонцугар, үлэтин эрэ сизиринэн буу-обакка, нэдилжик кырдыгастарыгар, кымматтарыгар барыла-рыгар эдэрбэстүк сөтөөн-топар. Күннэлэргэ туһатай-ыллан мытыялар бары дьоллоордоор туннуһа-

[illegible]

Чэ, итиник, кыдас-
тык билигиннэрдэхтэ
кырдыастар бэры куу-
тар, эрэнэр, сабууур
үлэһиллэл — билиги
Нодхбыт.

И. ПОНОМАРЕВ,
пенсионер

KURBANOV

Хаартыскаба:
агенер Парасковья
Таробукина цонна
Мадэждэ баранкава.

ТОРӨППҮТТЭР КОНФЕРЕНЦИЯЛАРА ОБОНУ ИТИНГЭ ДЫЗ КЭРГЭН ОРУОЛУН ҮРДЭТИЭХХЭ

"Дыз кэргэннэ төрөппүт бэйэтин тус холобурунан итингэ оҕо тиниимтиэ, кини киһи буолуутугар саамай быһаарар суолталаах" дээн норуот педагогиката этэр. Кырдык даҕаны, дыз кэргэн — оҕо личность быһытынан онкула ууруллар бастакы общественнай эйгэ, ону таһынан обону улахан социальнай эйгэни кытта ситимниир суолталаах. Ыччаты үрдүк культуралаах, үөрэхтээх, үлэни, чөл олохтоох, төрөбүт дойдутугар туһалаах киһи гына итин аҕа көлүөнэ ытык нэһэ буолар. Ол иһин киһини итин таһаары сүрүн оруола дыз кэргэннэ сытар.

Дыз кэргэн обону итингэ суолтатын учуоттаан улуустаахы үөрэх управлениета быйыл сүрдээх сонун дыһалы ытта. Ол курдук, бу ый ортотуттан нэһиликтэринэн түөлбэлээн "Дыз кэргэн — обону итингэ киһинэ" дээн обону итингэ төрөппүт, дыз кэргэн оруолун үрдэтэр, итэр-үөрттэр тэрилтэлэри кытта ыкса сибээстээхтик үлэлииллэригэр көбүлүүр сыаллаах төрөппүттер конференциялара буолан ааста. Сэттиннэ 15 күнүгэр Хайахсыкка киһиннээн Чапыр, Хадаар, Диринг төрөппүттэригэр, салгыы Мындабаайыга (Хахыах, Мырыла), Кытаанахха (Сылан, Арылаах), Алабарга (Мугудай, Төлөй, Толоон) итиннэ Болтонобо (Одьулуун, Хатылы) ытылынылар. Мантан көрдөххө сорох нэһиликтэр төрөппүттэр мунньахха сылдьыылара мөлөх. Холобура, Мындабаайыга Мырылаттан уонна Хахыахтан барыта 70-ча эрэ төрөппүт муһунна. Онтон Болтонобо, Алабарга, Хайахсыкка, Кытаанахха 170-чаа тиниэ төрөппүт сылдьан түмсүүлээхтэрин, ыччаттарын, инникилэрин туһугар кыһаналларын көрдөрдүлэр. Ахсынньы 6 күнүгэр бу конференция Чуралчы сэлээннэтигэр ытыллара былааннаар.

Конференцияга үөрэх управлениетын начальниги М.А.Никифорова, отдел сибээсиссэйдэрэ уонна методистар сырыттылар. М.А.Никифорова кыһыгар кэлэни кэмгэ төрөппүттэр оҕолорун оскуолаба,

уһуйаанна найылааһыннара баар буолбутун эттэ. Ийэ уонна аҕа оҕо бастакы педагог буолалларын ыйан туран, бу эппитинэстээх оруол киһилэртэн үрдүк педагогическай культураны ирдирин уонна дыз кэргэн педагогикатын суолтатын үрдэтэр суол турарын тоһоболоон бэлэттэтэ.

"Дыз кэргэн обону итингэ киһинэ" дээн сүрүн дакылааты норуот педагогикатын ассоциациятын улуустаахы сибээстин председатели К.К.Пермяков оҕордо. Дагылааты истэн баран төрөппүттэр оҕо итингигэр бэйэлэрин опыттарын туһунан кэпсээтилэр.

Дыз кэргэн иһигэр иллээх сыһыан оҕо итингигэр улахан суолталааба билэр суол. Бу боллуруоска Хатылытан төрөппүт, учуутал А.Д.Чебутова обону киһи быһытынан итингэ болгомото уурулуохтаабын, киһиэхэ кыра эрдэбэттэн улахан киһи курдук сыһыаннаһан, дыз иһинээби проблемалары тэнгэ быһаарсыллыахтаабын туһунан эттэ. "Быйыл өбүгэлэриб олук араас кыһаан көстүүлэрин оҕолоругар кэпсээбэттэрэ, туора, кистин туталлара, ол барыта ыччаттарын харыстыыларын таһар. Дыз иһинээби быһыы-майгы барыта оҕо киһи, личность быһытынан сайдыытыгар улахан оруолаах. Иллээх дыз кэргэннэ "эн-мин" дээн улааппыт оҕо үчүгэй киһи буолара саарбага суох. Норуот обону итэр ньымалара (методика) сүтэн, симэлийэн хаалбатын туһугар ийэлэр уонна аҕалар педагогическай культураны үрдэттиэхтээхтэр. Хатылытан төрөппүт комитетин председатели, В.М.Лебедева обону итингэ сүрүн суолталаах дыз кэргэн буоларын бэлэттээн турар, ийэ, аҕа, эбээ, эһээ истиг, сымнаас сыһыаннарын, мааны майгыларын оҕо дыз кэргэнгэр тардыһар усулуобуйатын тэрийиэхтээхтэрин, үлэбэ, сыныалааһа төрөппүттэрин кытта үгүс биризмэтин атаарарыгар дуулуһуохтаахтэрин эттэ. Төрөппүт А.Н.Кириллин: "Билиги тыа ылын сиэринэн сүөһү-ас тутан, сайынны оҕурут аһын үүннэрэн дохуот киллэринбит. Оҕолорбут барыты-

гар тэнгэ көмөлөһөлөр. Билиги рынок кэмгэр оҕо хантан ас-танас кэлэрин билэр, толкуйдуур гына итэбит. Оттуур ходоһаларбыт ааттарын, карталарын, ханнык сиртэн хас букул оттоһорун, хас сүөһү төлө отунан сылтаһарын суоттаан суруйан иһэр тэтэрээттээхтэр. Дыз кэргэн бюджетин ороскуоттуурга, танас-сал атыылаһарга ким төһөнү үлэстэбитинэн көрөн "семеинэй сабыт" быһаарытын ылабыт. Ол иһин оҕолор наһаа интэриэстээхтэр, кыһаналлар, ордук хос тугу да көрдөөбөттөр", — дээн бэйэтин дыз кэргэнин опытынан кэпсээтэ.

Одьулуунтан төрөппүт Ф.Лаврова төрөппүттэр бэйэ-бэйэлэригэр сыһыаннара, ийэ уонна аҕа чөл ологу туһунан, бэйэлэрин тус холобурдарынан итинилэрэ оҕо бөдөн тиниимтиэтин бэлэттэтэ.

Оҕону үлэни итингэ, кини дыбуруун сайынары туһунан үгүс төрөппүт санаатын эттэ. Төрөппүттар А.А.Кришашкина: "Быйыл оҕолорбутун онко кириэххэ дэди кирииччэ үктээһинигэр үлэстиппидит. Кыһынан оҕо үгүс биризмэтин оскуолаба, уһуйаанга атаарар, ол иһин обону үлэбэ үөрттэргэ саамай тоһооттоох кэм сайын буолар. Кинилэр сайынны сыныаланнарын кэмгэр төрөппүттэрин кытта бары үлэлэргэ тэнгэ сылдьаллара туһалаах. Өбүгэлэриб оҕолорун кыра эрдэбэттэрин үлэбэ да, булка да батыһынара сылдьаллара. Оҕо бэйэтин холугар сөп түбэһэр үлэни толорон төрөппүттэрин махталын, хайсалаһылар" уонна Хатылытан И.И.Полов: "Оҕону үлэни итингэ дыз күүсү үлэтиин буолбатах, юнү, бастатан турар, үлэ технологиятын билэтиэх, өйдүөхтээх, бэйэтигэр сөп буолар үлэ тэбэриннэрдээх буолуохтаах. Саха оҕото сыһыа-бааһа сайдар. Кини дыбуруун сайынарыга наһаа тигэйимэххэ наада, бастатан турар, болгомото тыла ууруохха наада. Сыһыа саҕардааһына үтүктүбэккэ, кеннөрөн бириэхтээхтэр. Айылбатан бэриллибит дыбуруун сайына-

рага, туох-ханнык иннинэ, төрөппүттэр үлэлиэхтээхтэр", — дээн эттилэр.

Дыз кэргэннэ оҕо сүрүн итингэ илар, ол гынан баран обону итингэ аҕарда дыз кэргэн, итэр-үөрттэр тэрилтэлэр эрэ кытталлара тутах собуус дыз төрөппүттэр бэлэттэтиллэр уонна түөлбөтүн үлэлэри, араас конкурстары, кыргыттарга нис, баайы куруһуоктарын, улааттарга эт-хаан өртүнэн эрийэр секцияларын, спортивнай күрэхтэһиһилэри тэрийэр көдүүстээбин ыйдылар.

Конференцияга тыл этиилэр кэннилэртэн секцияларыман үлэ буолла. Манна: уол уонна кыыс обону итингэ уратылар, проблемалара; төрөппүт уонна оскуола иһи ардыгар барьер баар дуо? обону итингэ туһалаах эйгэ дыйыта; оҕо кыһаан дыйлыкка ылларбат буолуутугар төрөппүт оруола; төрөппүт уонна оҕо сыһыаннара; уол обону итингэ аҕа оруола; оҕо дыбуруун сааһаан сайынары; обону дыз кэргэн үтүө үгэстэригэр тирэтирин итингэ; общество обону итингэ сабыдлаа уо. д. а. үгүс төрөппүттэр муннаар, ыарыбатар боллуруостарыгар кэпсэтиллэр, санаа атаастаһалар, педагогическай ситуациялары ырыттылар.

Нэһиликтэр оҕо итингигэр быһаччы үлэстэр, үчүгэй итингэ бэрбит дыз кэргэтэрин олохторун дыһахтарын сырдатар буклеттары быһастапкалаан конференция үлэтин ситэрин биэрдиһэр. Ону таһынан, уран тарбахтаах, иһинэн, араас оноһуктары оҕоруунан, уруһуйунан дыһахтанар ыллар үлэлэрин көрдөрдүлэр.

Конференция үлэтин түмүгүнэн уураах ытылынна, салгыы оҕо, үөрэх тэрилтэ уонна төрөппүт биһир кэлим педагогическай үлэни тэрийэллэригэр, норуот үтүө үгэстэригэр тирэтирин обону итингэ педагогикатын хас мал ахсын тарбаттарга, түөлбөтүн үлэни күүһүрдэргэ сыал-сорук туруорулуна.

С.БОРИСОВА.

Улууска МТС тэриллибитэ 70 сылын көрсө

1937 сыллаахха Чуралчы МТС-гар комбайнер курсугар үөрэнэ барыта (улууска кыргыттартан маннайгы комбайнер). Ол эдьинин сайынан 1938 сыллаахха МТС-ка киһин 5 ыйдаах көлүөһүнэ трактор курсугар "Буор дыз" дээн Хатылы сиригэр 10-тан тахса киһи үөрэммиттэрэ, кинилэри үлэбэ уолууһаах, техническай

үлэстэрин көмө хонууну туораһын буолбатах, ураты дуулуур, тулуур наада. Ол киһиэхэ эрэ барытыгар кыһаан ситиһилибит, марахан ындыы. Петр Сибираков биһир хоһоонугар эппитини "туоннаан буору тылы" ситэбэ буолуо. Кыһынын сылааһы трактор мотуорун өрөмүөннүүр биригээдэ салайааччыта. Итиннэ идэтэ

сэринигэр "Килбэниэххэ үлэтин иһин" медалынан, онтон да атын үбүлүйүнэ медалларын, Бочуотуней грамоталарынан наһараадаламыта, тыыл, үлэ ветерана. Үчүгэй тракториһын иһин МТС администрацията бронь биэрэр армияга барбата.

Диктитэ баар, 1 кылааска биһиргэ үөрэммит кыһыны Макарова Мотрена Иванова-

майгылаах, хаһан да киһиэхэ куолаһын үрдэппэт, кыһыһар, кыһыһар дэди билбэт киһи этэ. Кинини ким да улахан булчут, сааһыт бастыа дызбэт буолуохтаах, биһирдэ эмэ үлэттэн быыс буулаһына куска сааланара. Ол гынан биһир динибэлээх этэ — куһу-көтөрү хаһан да олордокторуна ылпат үгэстээбэ көтүтөн, күөрэтэн түһэртэ.

ТРАКТОР УРУУЛУГАР 34 СЫЛ

Алексеев Семен Дмитриевич 1917 сыл от ыйын 23 күнүгэр от үлэтин үгэтин сабаана, Сылан нэһилигэр, Булгуннахтаах сайылыгар, Түөйэ үрэххэ түөрт оҕолоох ыалга үһүс оҕонон күн сиригэрбүтэ. Борбуйун көтөбөн иһи абатын кытта балыкка туулаһан, куобахха туһах иһинэн, от үлэтигэр букул түгэбэ харбаһан, көлө иччитэ буолан, быйыргы оҕо сэринэн, кыһаар үлэтин барытын үлэстэбитэ.

Урукку оҕолор курдук оскуолаба хойутаан кирибэтэ, 1934 сыллаахха Сыланга "Булгуннахтаах" 4 кылаастаах оскуолатын бүтэрбитэ, итинэн оскуолаттан букатын наахтык арахсыбыта. Ити кэнниттэн "Бэрэ" колхозка 4 сыл кэринэ араас суол үлэбэ үлэстэбитэ. Эдьиниэ Алексеева Мотрена Дмитриевна

биллиэххэ, уруккута тракторист Козлов Лука Григорьевич үөрэппитэ. Сэмэн маннайгы сылыгар смендик тракториһынан үлэстэбитэ.

1934 сыллаахха Дьоксуоскайга механизация оскуолатыгар гусеничная трактордар курстарыгар үөрэнэн улахан трактордарга СХТЗ-Нати, Т2Г газогенераторнай, Сталинец-4Т3 үлэлиир бырааптаммыта. Олус таһаарылаахтык ЧТЗ тракторга үлэстэбитэ Миронов аатынан колхозка — Аччабарга, "Кыһыл партизан" — Хатылыга, Болтоно, Сылан, Одьулуун колхозтарыгар сире хоруутуга, бурдук быһытыгар, ас-таһаһыгар, тыа солоһунугар, быйыт оҕоһуугу уо. д. а. үлэлэргэ 34 сыл устата төһөлөөх сире оҕорбутун кыһаан аахпаккын. Дыз, трактор уруулулар 34 сыл олоруу-

тахсыбат киһи, кинилэр оҕорбут мотуордара (дизель) мээһэ алдыһааччыта суох, онук үлэстээх гына оноһулааччы.

Манайк үтүөлээх механизатор өр сыллаах сылаах, таһаарылаах үлэтин сыаналаан 1957 сыллаахха МТС РТС-ка уларыта илгитэ, бастын үлэтиртэрин биризмэтинэн бу тэрилтэ бочуотун кинигэтигэр киллэриллибитэ. Чуралчы оройуоннаабы Советын 1965 сыллаахы депутатта буолбута, Ленин төрөбүтэ 100 сааһынан үбүлүйүнэ медаллаах, РСФСР тыатын хаһаайыстыбатын куоталаһытын кыһыылааба.

СССР Верховный Советын 1971 сыллаахы ыам ыйын 5 күнүгэр уураһынан Үлэ Кыһыл Знамята орденынан, 1941-45 с.с. Аҕа дойду улуу

наны кэргэн ылан, холбоһон ыал буолбуттара быйыл муус устарга 60 сылын туолбута, олоххо дэниэ буолар түгэн этэ бу. Алексеевтар 4 уол, 2 кыыс оҕоломмуттара. Кинилэртэн иккилэрэ үрдүк, түөрдэ анал орто үөрэхтээхтэр, 12 сизинээхтэр, 2 хос сизинээхтэр.

Семен Дмитриевич ыйы-ыйынан колхозтары кэрийэн сылдьан үлэлиир кэмгэр оловун аргыһа, кэргэнэ Мотрена Петроновна оҕолорун көрөн-харайан, үөрттэрин, сүөһү көрөн, дыз түбүктээх үлэтигэр үлэстэн Семен Дмитриевичка 40 сыл устата кини түбүктээх үлэтигэр көмө-тирэх буолбута.

Семен Дмитриевич саар тэгиһи унуохтаах, эдэригэр толору эттээх-сизинээх, мэлдьитин күлэ-үөрэ, мичилиэ сылдьар, элэккэй-сайабыс

"Того олордокторуна ылпаккын?" — дэнтээххэ бэрэ холкутук "Көтөр көтөбүтэ сылааһа буолааччы", — дээн баран күлэн кэбиһэрэ, 1978 сыллаахха бочуоттаах сыныаланна тахсыбыта, Чуралчы арбаа баһын биһир иһиктанар, кырдыас ыаллара этэ. Хомойуох иһин "Этэ" динибит. Уһуһук үлэстэбит киһини бу ааспыт ыйга олохтон туораата. МТС сайдытыгар үгүс үтүөлээх кырдыас тракторист, Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера С.Д.Алексеев оловун ыччат дьомо салгыһылар.

Иван КСЕНОФОНТОВ.

Хаартыскаба: Тыыл, үлэ ветерана, улуус кырдыас тракториһа, Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера С.Д.Алексеев.

